

Eötvös Károly, a nagy balatoni leíró „Utazás a Balaton körül” című könyvében így ír Tihanyról:

„De sokat írtak már erről a félszigetről írók és írogatók is, mégis olyan keveset írtak erről mind az írók mind az írogatók.”¹

Igaza van ennek a mondatnak, mert Tihany fejlődése oly nagy az utóbbi időben, hogy könyvekben, füzetekben, újságcikkekben napról-napra újabb részletek jelennek meg átalakulásáról. De nemcsak a mostani fejlődésről lehet írni, a szállodákról, üzletekről, a révről és komphajóról, hanem Tihany múltjáról is.

Azt hittük, hogy „A tihanyi apátság története” című hatalmas, kétkötetes, közel 2000 lapot tartalmazó munka után már kevés új mondanivaló akad.² De a kutatók lankadatlan munkája újabb és újabb adatokat bányász ki a levéltárak mélyéből, amelyek Tihany múltját is új színekben mutatják.

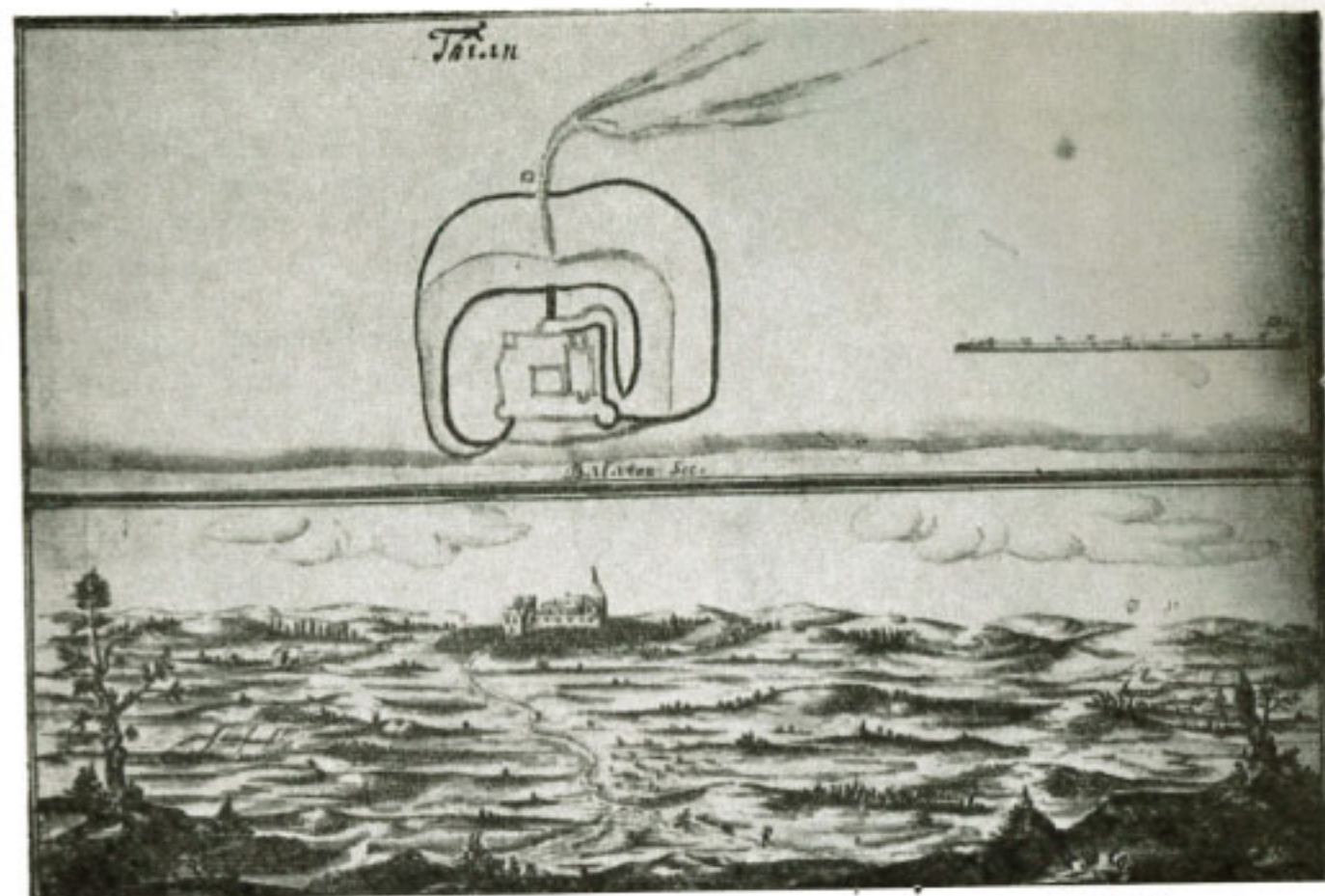
Tihany történetének eddig kellően meg nem írt fejezetei közé tartozik a tihanyi vár építésének története, amelyre vonatkozóan kielégítő adatokat nem találunk. Az 1267-ben épült vár egészen a kuruc időkig fennállott, majd utána nyomtalanul eltűnt. Amíg a Balaton-környék többi várából legalább falak — némely helyen lakható állapotban maradt tornyok — maradtak reánk, addig a tihanyi vár teljesen megsemmisült, és még köveiből is alig lehet találni, mert beépítették az 1719–54 között épült, ma is álló kéttornyú templomba és apátsági épületbe. Az egyetlen olyan balatoni vár, amelynek nincs nyoma, legfeljebb csak az egykori levelekben.

A tihanyi várat 1267-ben említik először.³ Ugyanúgy mint más környékbeli vár, a tatárjárás után épült, a tihanyi apátság védelmére. Jelentős szerephez a mohácsi vész után jutott, amikor Tihany félsziget fontossága és hadászati jelentősége előtérbe nyomul. A XVI. század első felében mint végvár, a győri kapitánysághoz tartozott. 1546-ban 24 lovas és 16 gyalogosból állott az őrsége, akikről „a király Őfelsége gondoskodott”. 1548-ban Horváth Márk kapitány alá már 50 lovas és 50 gyalogos volt rendelve. Amikor 1552-ben a török Veszprémet elfoglalta, megengedték Bécsből, hogy Tihany őrségét 25 lovassal és ugyanannyi gyalogossal szaporítsák. Takaró Mihály kapitánysága alatt 1554–58-ban dolgoztak a tihanyi vár erősítésein.⁴ Amikor az építkezés már vége felé járt, annak megtekintésére Bornemissza Ferencet küldték ki. Jelentésében beszámolt arról, hogy a kapunál két bástyát építettek, egyet a Balaton felől, egyet a mezőség felől. A királyi biztos azonban hasznosabbnak vélte jelentésében, ha Tihany várat a föld színéig lebontják, mert a hely kicsiny, csak kevés embert fogadhat be, a kapitány kevés néppel nem merészelhet gátat vetni az ellenség portyázásainak. Ha csak őfelsége nem erősíti meg a „sarampó” nevű külső kaput, mely a vártól távolabb, most a „latorkertnek” nevezett fapalánkkal van megerősítve, és ha csak a végbeli nép számát nem emeli, a vár fenn nem állhat, mert mihelyt ezt a kaput a török elfoglalja, a vár azonnal elvész.

1577-ben Matasin Ferenc hadbiztos úgy találja, hogy Tihany vára nagyon rozoga, omlik, javasolja vagy megerősítését vagy lebontását.⁵ Az ő jelentése alapján építkezések kezdődtek, az új kapitány, Mesteri János idejében. Későbbi építkezésekről nem tudunk.

Tihany várának egyes részeit 1702-ben az ismert Lipót-féle rendelkezés folytán felrobbantották, majd a századelejei építkezéseknél teljesen szétszedték.

Erdélyi László nagy munkájában, a tihanyi várról csak a karlsruhei levéltárban közölt távlati rajzot, és alaprajzot találjuk.⁶ Az ő idejében más alaprajz még nem volt ismeretes.⁷ Ugyanerre hivatkozik Soós Elemér is 1913-ban megjelent tanulmányában, amely azonban számunkra nem érdekes, és már elavult. Szerinte a középkorban a mai úgynevezett Attila dombon állott egy vár, majd később már a török időkben

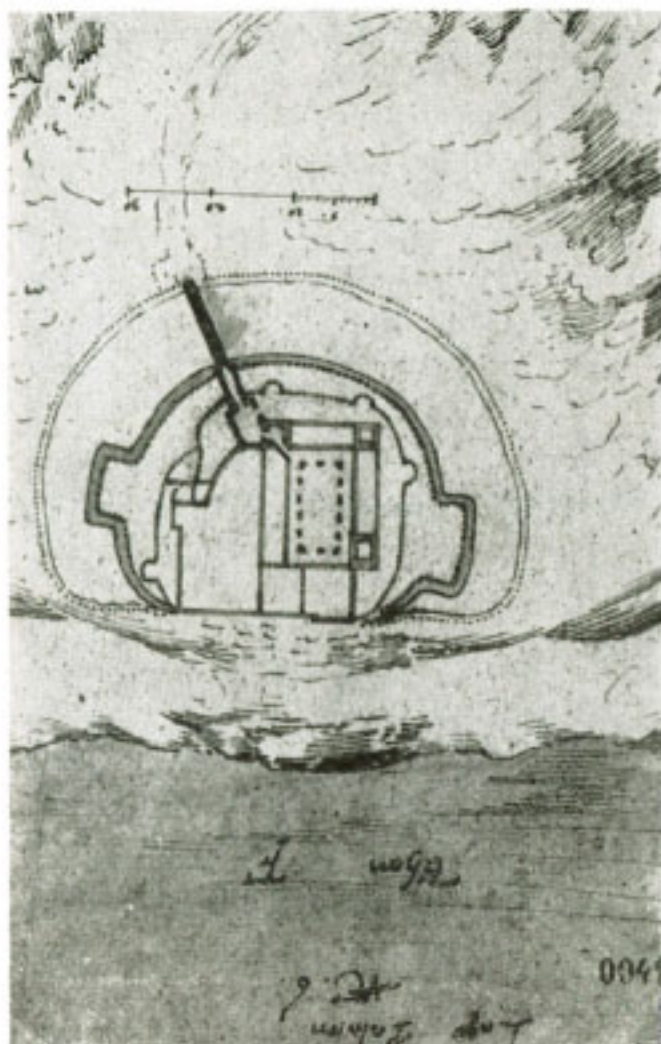

1. Tihany vára. Karlsruhei gyűjt.-ben levő alaprajz és távlati kép 1667-ből

építették fel a karlsruhei távlati rajzon feltüntetett várat. Ő is csak ezt a két rajzot ismeri, és ezekből vonta le a következtetéseit.⁸

Amikor dr. Pataki János a Bécsi Hadilevéltárban megtalálta Giulio Turco ismert vár alaprajzait, azok között szerepelt Tihany vára is. Sajnos távlati rajzát nem sikerült megtalálni. Ezenkívül leírás sem került elő. Ez a G. Turco féle tihanyi alaprajz, Radnóti-Gerő könyvében került először közlésre⁹ és tényleg úgy látszott, hogy Turco munkája az akkori helyzetet tüntette fel. Senkinek sem jutott eszébe kételkedni valószínűségében, bár egyes részletei, például a templom terébe rajzolt oszlopok elhelyezését magam sem értettem. Én is úgy láttam, hogy Turco alaprajza az egyetlen hiteles és elfogadható a tihanyi várra vonatkozóan.

Megváltozott azonban ez a felfogásom, amikor 1962 nyarán hozzájutottam a tihanyi vár egy harmadik alaprajzához, amely szerintem eddig az egyetlen és hitelesnek tartható alap és távlati rajz. A Veszprém-megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala 1962-ben megbízta dr. Borbély Andor tudományos kutatót, — aki már számos értékes leletet talált a bécsi különböző levéltárakban, pl. a Balaton eddig nem ismert térképeit — folytasson kutatást a Bécsi Hadilevéltárban a balatonkörnyéki várakkal kapcsolatban. Hónapokon keresztül folyt a munka és az eredmény igen érdekes lett.¹⁰ A Herzogenburg-i apátság könyvtárában sikerült megtalálni a képen is bemutatott, és Leuckharden osztrák hadmérnök által készített alap- és távlati rajzot és annak kiegészítőjét, a tihanyi vár leírását. Ezek összevetéséből minden kétséget kizáróan kitűnt, hogy a rajz és a leírás a helyszínen készült és eddig az egyetlen hitelesnek elfogadható adatokat tartalmazza.¹¹ Leuckharden munkája színezt, nagyon jól mutatja a vár és a körülötte levő telkek, az azokon épülő házak elhelyezését, és aki ismerős Tihanyban, rögtön látja, hogy a távlati rajzot olyan ember készítette, aki ott is járt. A távlati rajzon jelzett gyalogút a beépített és villák közötti területen még ma is ott

2. G. Turco alaprajza 1569-ből

ben benedekrendi apátság alapítványi birtoka volt, s kolostor is épült rá, ámde az emberemlékezetet meghaladó évekkel ezelőtt tönkrement, különböző időközökben történt pusztítások nyomán, s ma már egyebet sem lehet látni belőle, mint néhány romot. A török háborút követő időben végház lett belőle, és 50 ember szállta meg.

Sajnálatos dolog az, hogy e helyet annyira védtelenül hagyták (hasonlóan ahhoz az erős férfihoz, akinek kezei meg vannak kötve.) *Ugyanis az erődtény nem más, mint a kolostorfalak megmaradt darabjai s valamicske közéjük rakott kerítés, a védelmi vonalra előírt formák teljességgel hiányoznak.* Belülről is annyira szűk és olyan rosszul készített, jobbára fából, sövényből, sárból, gallyból, szalmából, tehát tűzveszélyes anyagokból épült, hogy csaknem jobban kell félni az ellenségtől odabent, mint kívül; továbbá: minthogy a házak és sáncok (védőművek) szinte egyáltalában nincsenek elválasztva egymástól, ha tüzeset következnek be, szinte lehetetlenné válik az, hogy ezek az emberek a sáncokon állhassanak, és harcolhassanak. Mégis: ha ez a Tyhan felépülne, nagy szolgálatot tenne nemcsak saját magának, hanem a tó partján fekvő kis véghelyeknek is, amint az a következő pontokból megállapítható. Miután ez a hely a fentebb említett kis véghelyekhez viszonyítva magas várta, és mintegy előbástya éppen ezért könnyen nyílik lehetőség arra, hogy híreket lehessen szerezni a tó túlsó partjáról.

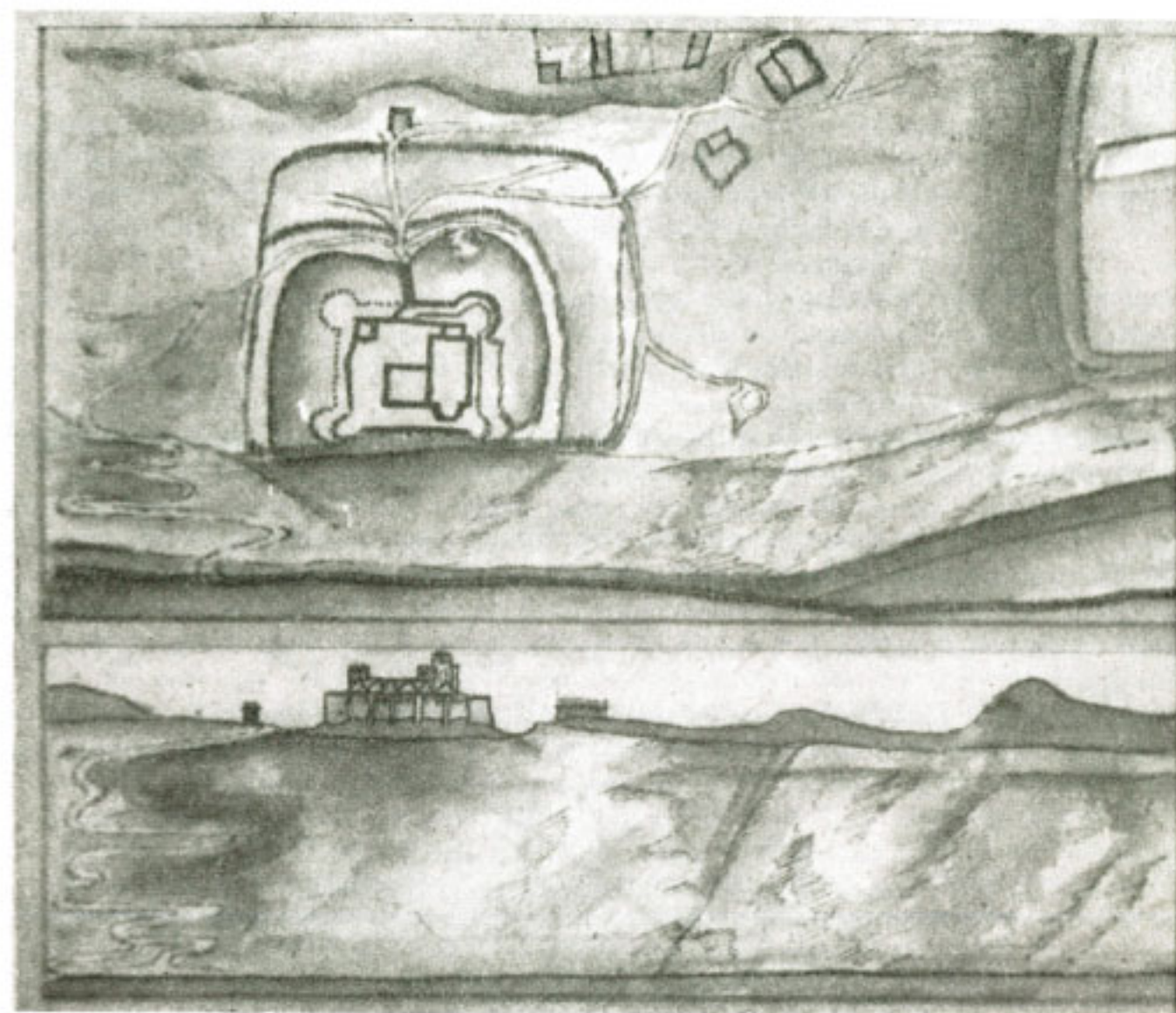
E helyen — ugyanúgy, mint Kestell-en (Keszthelyen) lehetőség van a hajózásra, és tavi kikötő létesítésére, ebből viszont az következne, hogy átszállítási lehetőség van az ellenség megtámadásához, de ahhoz is, hogy annak átkelése alkalmas módon megakadályozható legyen.

kanyarog, ahol a végvári időkben. Amikor itt-ott a tihanyi várról olvastam és az író jól megerősített várnak tüntette fel, mindig gyanakvással fogadtam. Leuckharden leírása megerősített véleményemben, mert az alábbi szöveg szerint a tihanyi vár nemhogy az erősebbek, de az egészen gyenge várak közé tartozott. A leírást kivonatossan közlöm, csak azokat a részeit, amelyek magára a várra vonatkoznak.¹²

JELENTÉS A TYHAN-I
VÉGHÁZRÓL, MELY GYÓRTÓL
KB. 12 MÉRFÖLDNYIRE FEKSZIK.

Ez a szép Tihan sziget — mely a Balatonban fekszik, s azt csaknem teljesen körülveszi, — olyan mintha a természet a nagy tó királynőjévé szemelte volna ki, és azzá tette volna meg; ugyanis magas, sziklás hegyek veszik körül, s mintegy meg is erősítik, ugyanakkor belseje gazdag a nagyon is termékeny földben, és — a só kivételével — csaknem mindene megvan, ami csak emberi szükséglet. Vannak szántóföldjei, rétjei, de kitűnően alkalmas szőlők telepítésére is.

Ez az imént említett sziget kb. 1 1/2 mérföld területű, és valamikor, az ősidők-

3. O. Leuckharden alaprajza és távlati képe 1651-ből

Lehetővé válnék az a kíváncsú alkalom, hogy a kisebb véghelyek (népei) összegyűjthetők legyenek, s a véghelyeket ki lehessen javítani (s abban az esetben, ha e sziget bejáratát jobban őrizet alatt tartanák, több nép kaphatna itt menedéket és tartózkodási helyet. És amint azt a jelentés elején említettük: az élelmiszereket itt meg lehet termelni, éppen ezért csaknem bevehetetlenné lehetne tenni, s nem lenne kiéhezethető még ostromzárral sem.

Miután azonban ezen a végházon sok esztendő óta csak igen keveset javítottak, *ellekintve egy rondellától s egy félig felépített bástyától*, valamint egy ezen kívül eső új kúttól, éppen ezért nagyon szükséges már itt mielőbb nemcsak egy javítást, hanem sokkal inkább egy újjáépítést sorra keríteni, s ezt meg kell tenni elsősorban az itteni rossz védelmi vonal miatt. . . ."

Ezután ír az elvégzendő munkáról, az anyagról és a fuvarokról, a vár jövedelméről, azok behajtási lehetőségéről, de ezek ismertetése meghaladná írásunk keretét.

Felmerül a kérdés, ha Leuckharden rajzát hitelesnek fogadjuk el, mit ér a másik két alaprajz? Aki figyelmesen összeveti az eddig ismert karlsruhei alaprajzot a most előkerülttel, rögtön észreveszi a nagy hasonlóságot. Valószínű, hogy a karlsruhei alaprajz a Leuckharden-féle rajznak egyszerű másolata.¹³ Mi viszont a helyzet, az általában hitelesnek tartott Turco-féle alaprajzzal? Semmiképpen sem tudom elhelyezni a Turco által rajzolt épületeket, tornyokat, fedett kaputeret a tihanyi vár

területén. Nem pedig azért, mert azok sohasem állottak. Turco nemcsak a váralaprajzot vette fel, vagyis az akkori tényleges helyzetet, hanem javaslatot is tett, és elképzelésem szerint — talán ennek a javaslatnak a rajzát találta meg dr. Pataki János.¹⁴ Amint ismeretes, a Takaró Mihály idején történt vizsgálatnál a vár leggyengébb része a sorompó, vagyis a kapu volt. Turco ennek megerősítésére tünteti fel rajzán a kőből épült fedett bejárat, a kapu védelmére tervezett tornyot, a saroktoronyokat és a külső tornyokkal erősített palánkrendszerrel egyidejűen kiépítendő nagyobb védőműveket. Ezekből sajnos soha semmi sem valósult meg, mert a Bécsi Haditanácsnak nem volt elég pénze egy ilyen komoly összeget jelentő építkezés megvalósításához. Leuckharden leírásában is ott szerepel a javaslat a megerősítéshez, ő is felsorolja, hány ezer téglára, hány mázsa mészre, hány kőművesre volna szükség a tihanyi vár megerősítéséhez, ez azonban soha nem történt meg. Maradt a tihanyi vár olyan, amilyennek Leuckharden leírta, az apátság megmaradt épületei közé elhelyezett kerítésekből, szalmából, tömésből, sövényből készített kis erősítés.

Hogy mégis megmaradt mindig egy kézen, hogy a török sohasem foglalta el, az elsősorban a kitűnő végvári hajdúknak és a mindig magyar kapitányainak köszönhető. Meg talán annak is, hogy a török soha sem ostromolta nagyobb sereggel, és a félszigeten keresztül szaladó martalóc csoportok, vagy hajón a foki török erdőből érkező török naszádosok ellen védelmet nyújtottak falai, de főleg a védők hősi elszántsága.

Úgy érzem, a Leuckharden-féle távlati és alaprajzzal kissé közelebb jutottunk a tihanyi vár építéstörténetének megismeréséhez.

Dr. Zákonyi Ferenc

Jegyzetek

- ¹ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. Budapest, 1938. 289. oldal.
- ² Dr. Erdélyi László: A tihanyi apátság története, X. Budapest, 1908. 126—237. old. ³ U. o. 137. old. ⁴ U. o. 149. old. ⁵ U. o. 167. old. ⁶ U. o. 169. old. ⁷ U. o. függelék. I. Tihanyi építkezések és régiségek. Írta: Gyulai Rudolf, 479. old.
- ⁸ Soós Elemér: A tihanyi vár története, hadi- és műleírása. B. p. 1916. 53. old.
- ⁹ Radnóti Aladár—Gerő László: A Balaton régészeti és történeti emlékei, Budapest. 1952. 100—102. old.
- ¹⁰ Dr. Borbély Andornak e helyen is őszinte köszönetet mondok nagymértékű segítségéért. Jó lenne, ha kitűnő felfedező munkáját hosszabb időn át folytathatná, mert van még mit kutatni, csak az említett könyvtárban is, ahová a náci a bécsi Hadilevéltár anyagának egy részét elszállították.
- ¹¹ A Herzogenburgi (Alsó-Ausztria) Ágostonrendi apátságának könyvtára, kb. 80 000 kötetet tartalmaz. Amellett 434 kéziratot és 600 ősnymtatványt. Az ún. „Új könyvtár” részlege különböző hagyatékokat tartalmaz, amelyek közül legjelentősebb a Walpersdorfi kastély könyvtára. Ez a könyvtár a Falkenberg grófi család hagyatékából került az apátság könyvtárába. Itt őrzik a kéziratgyűjteményben Codex 378. szám alatt azt a két kéziratot kötetet, amely a XVII. sz. első felében a magyar végvárrendszer leírását, tervrajzait és látképeit tartalmazza. Az említett Codex I. kötetének 245. oldalán a következő bejegyzést találjuk: Relation wegen der Insul und Granitz Haus Tyhan. so Ihr Excell. Herr Gen. Obersten Graff Philipp von Mansfeld Übergeben worden, von Octaviano Leuckharden, A° 1651. Ez a „Graf Philip von Mansfeld geheimer Rath, Feldmarschal und Haupt Obrist von Haupt Vöstung Raab” Győr várának a parancsnoka volt. Octaviano Leuckharden, aki a rajzokat készítette, kiváló hadmérnök, nagyon jó rajzoló, akinek egész sorozat pompás várrajza van a gyűjteményben. Hollandul és olaszul is jól tudott, amint a tervrajzok közötti szövegek azt elárulják. A 20×16,5 cm méretű, Tihany várának alaprajzait és látképét tartalmazó kézirat színezett ábrázoláshoz 7+4 oldal leírás tartozik. A 378. sz. Codex két köteté rendkívül értékes leírásokat, leltárokat, költségvetéseket tartalmaz a dunántúli és általában a török elleni végvár rendszer várainak tervrajzaihoz és látképeikhez. Ez a korszak, a XVII. sz. első fele általában elég szerény adatanyaggal szerepel a török háborúk történetében. Kíváncsok volna, ha e forrásmunka teljes másolatban hazakerülhetne és a magyar tudományos körök a kötetek adatait kiértékelhetnék.

¹² A fordítást a német eredetiből dr. Pataki János végezte, fogadja érte őszinte köszönetemet.

¹³ Rögtön felmerül itt a kérdés, hogy ezek a várrajzok hogyan kerültek másolatban a karlsruhei levéltárakba. A Baden-badeni örgrófok közül a felszabadító hadjáratokban Hermann örgróf (1628—1691) és Lajos Vilmos örgróf (1655—1707) vették részt mint hadvezérek. Mikor a hadjáratok befeje-

BALATONKERESZTÚR MŰEMLÉKI TEMPLOMÁRÓL

Balatonkeresztúr műemléki temploma a község egyik kiemelkedő pontján, a balatoni műút tengelyében áll, azon a helyen, ahol a településnek nevet adó középkori templom állott. Tizenötödik század elejei okleveleink „Possessio Sancte Crucis”, és „Keresth-Wr” néven említik a községet, mely eredetileg egyházi jellegű település volt a somogyvári konvent, illetve a Keresztúri család birtokában.

A község a török harcok idején két templomával együtt elpusztult. Területét 1698-ban a Festetics család szerezte meg, a templom-fenntartás kegyúri kötelezettségével együtt. Somogy megye egyháziilag a veszprémi püspök alá tartozott s templom-építéshez tőle kellett engedélyt kérni. Festetics Kristóf mint a helység földesura ez ügyben 1753 június 18-án levélben fordult Padányi Biró Márton püspökhöz. A levél a püspöki levéltárban fennmaradt¹ s belőle az tűnik ki, hogy a jelenlegi műemléki templom, a régi Szent Keresztől elnevezett egyház falaira épült s így alapjaiban középkori eredetű.

A művészettörténeti érdekességű levél szövege a következő:

... Találtatott Actáim között oly Instrumentum melynek értelmé szerint Balatonkeresztúri templomot épségben tartoznám tartani, mind hogy pedigh tellyességgel elpusztult, azért előbb feölépítenem szükséges. És másképp is már régi szándékom az, valamihelyt Isten elkerülhetetlen költségeimet eltávoztattya első templom ez lészen, melyet előbbeni lnyességre hozni kívánok. Azért még az idén szándékozom fundamentumából kivenni. És noha az Sanctuariuma előbbeni fundamentumára fog állni, az Navissát is egy ölnél hosszabbra nem kívánnám nyújtani, nem tudom magamban elkipezni, ha szükségesek volnának e az Anyaszentegyházrul rendelt áldások, midőn az épülethez kezdetek, vagy pedigh előbbeni fundamentumára restauráltatván, minden áldás nélkül Istennek Sz. Neviben elkezdhetem e vagy sem. Mind ezen okokra nézve alázatosan járulok Excelenciád kegyes színe elejibe, méltóztatna Excelenciád eziránt oktatni és ha szükségesek az újabb áldások, méltóztatnék Excelenciád kegyesen megengedni, hogy midőn épütsihez kezdek, vagy Kétheli vagy Marcali plebánus uraimok közül végben vihessék az szokott Ceremoniákat és áldásokat.

¹ Pü. lev. tár. Veszprém

Distr. Segesd 1770. Facs. IV.

zódtek, mindketten sok magyar vonatkozású térkép másolatát vitték magukkal és ezeket eleinte családi gyűjteményükben helyezték el. Károly Gusztáv badeni örgróf, aki szintén résztvevett a katonai hadműveletekben, a svéd állami levéltárból szintén sok katonai térképet és vártervjazot másoltatott le. De megvolt a hadvezéreknek a saját kiváló műszaki mérnökkara is, akik ugyancsak számos eredeti tervrajzot készítettek. Tehát a Karlsruheban — most már a General Landesarchivban — őrzött helyrajzi anyag részint eredeti alkotás, részint a bécsi és svéd állami levéltárak anyagának másolata.

A tihanyi tervrajzok a XIII. kötetben, — amelynek címe: Magyar Végvárak, 1667-ben vannak bekötve. A kötet címe: „Abrisse und Relationen über die Ober — und Nieder Ungarische Granitz Vöstungen, wie sich solche anietzt an ihren fortification gebew (!) befunden, was daran abgehet, dess in idedem Orth befundlichen Gesütz, Munition, und andern Zeigs Requisiten, ANNO 1667.

9/e. Tihany (Tihany) tervrajza 245×92 mm, 100 kl = 66 mm.

9/I. (Sine Tihany) Tihany látképe, 245×84 mm.

Összehasonlítva a Karlsruhe-i anyagot a Herzogenburgi ábrázolásokkal azt látjuk, hogy a Karlsruhei rajzok azonosak a Herzogenburgi Codex rajzaival, csak hogy a rajzoló a valóságban meg nem levő épületdíszítésekkel látta el a vár épületeit. A Herzogenburgi rajzok 1651-ben készültek, a Karlsruhei pedig megállíthatóan 1667-ben.

¹⁴ Ezt a kérdést megtárgyaltam dr. Pataki Jánossal, és ő is helyesnek találta a rajzok egybevetése után feltételezésemet. Sajnos, Turco felvétele az akkori várról nem ismert, távlati rajz sem került elő tőle.